

İTTİHAD-I İSLAMCILIĞIN DOĞUŞU VE RİSALE-İ NUR'DA İTTİHAD-I İSLAM (2)

Ahmet NAZLI¹

Öz

Makale, genel olarak İttihad-ı İslamcılığın modern bir ideoloji olduğunu ve modern devletin üniter yapısından etkilenip, üniter bir İslam düşüncesi ürettiğini iddia etmektedir. İslamcılığın bir alt bileşeni olan İttihad-ı İslamcılık, İslamcılığın doğuşundan itibaren, siyasi bir birlik düşüncesiyle yola çıkmıştır. Osmanlı Devletinin son döneminde, Bediüzzaman Said Nursi de Eski Said döneminde, diğer aydınlardan kısmen farklılık gösterse de ittihad-ı İslamı savunan biridir. Ancak Yeni Said döneminde, bu davasından vazgeçmiş ve bunun yerine, daha ahlaki ilkeleri savunup, Müslümanların, aslında daha derin problemleri olduğunu ve bu problemlere çareler üretmek amacıyla risaleler yazmıştır. Makalede, bu çarelerden, sadece uhuvvet ve İhlas risalesi incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler

İttihad-ı İslam, ihtilaf, Eski Said, Yeni Said

THE BIRTH AND CONCEPT OF UNITY OF ISLAM AND UNITY OF ISLAM IN RİSALE-I NUR

Abstract

The article argues that in general, ittihad-i Islamism is a modern ideology and it is influenced by the unitary structure of the modern state and produces a unitary idea of Islam. Since the birth of Islamism, the İttihad-ı Islamism, a sub-component of Islamism, has started with the idea of a political unity. In the last period of the Ottoman Empire, also in the Old Said period, although Said Nursi differed from the other intellectuals, he was also the one who advocated Islam. However, in the period of the New Said, he gave up this case and instead advocated more moral principles and argued that Muslims had deeper problems and he wrote risales to produce remedies for the problems. In this article, only risale of brotherhood and sincerity are examined.

Key Words

Unity of Islam, discord, Old Said, New Said

1 Avukat, İstanbul (ahmetnazli@hotmail.com)
Gönderim Tarihi: 24.09.2018, Kabul Tarihi: 28.09.2018

Giriş

Bütün dünya Müslümanlarına hitap etme iddiası taşıyan, onların dünyevi refah seviyesini hedefleyen, milliyetler üstü bir özelliğe sahip olduğunu iddia eden İslamcılık, bu özelliklerini ittihad-ı İslam² fikrine de aktarmıştır. İttihad-ı İslam fikrini savunanların büyük bir kısmı dinden siyasî bir model çıkarma peşindedir. Bu yüzden biz bu makalede ittihad-ı İslam fikrini ideoloji düzeyinde savunanları “ittihad-ı İslamcı” şeklinde adlandırmak mümkündür.

İttihad-ı İslamcılık³ İslamiyet'e siyasî bir misyon biçen, dinin dünyevi hayata bakan yönlerini vurgulayan, dünyevi başarı için bazen düşmanın yöntemlerini kullanmaktan çekinmeyen, yüzündeki bütün Müslümanların birliğini ve gücünü savunan, mümkün olduğunca bütün Müslümanları tek bir yönetim altında toplamayı hayal eden bir düşünce tarzıdır. Devletin, modern ulus devlete evrilmesiyle dünya coğrafyasının bu denli büyük bir bölümünde Müslümanların dağınık bir şekilde yaşamasını düşündüğümüzde aslında bir ideolojiden çok bir ütopyadan söz edebiliriz.⁴

Bir yönüyle ittihad-ı İslamcılık Avrupa kaynaklı sömürgecilik dönemi ideolojisine tepki olarak doğmuştur.⁵ Bu açıdan bakıldığında sömürgecilik karşıtı bir ideolojinin özelliklerini yansıtmaktadır. “Sömürge karşıtı milliyetçilik hareketleri, İslam kimliği ile güç kazanmış ve daha sonra ortaya çıkan İslam Birliği fikirlerine zemin hazırlamıştır. Sömürge ve Batı karşıtı hareketler, kimlik arayışlarını genellikle İslam kimliği etrafında sürdürmüşlerdir.”⁶

Öte yandan son dört yüz küsur yıllık Avrupa ülkelerinin maddi üstünlüğüne karşı mağlubiyet psikolojisiyle hareket ettiği ve fikirden çok aksiyona değer verdiği için ittihad-ı İslamcılığın geliştirdiği fikirlerin zaman zaman naslara aykırı olması kaçınılmazdır. Zira paradoksal bir şekilde karşı çıktığı ve tepki duyduğu Batı'ya karşı Batı'nın araçlarını kullanmayı amaçlar uğruna meşru sayar. Bu yönüyle ittihad-ı İslamcılık Makyavelist özellikler taşır.⁷

2 İttihad-ı İslam ile birlikte zikredilen ittihad-ı dinî, ittihad-ı millî, ittihad-ı kavmi, ittihad-ı Osmanî gibi terkipler de kullanılmaktadır. “İttihad-ı kavmi ile millî, yalnız menafi-i dünyeviyeye mühasır olduğu halde, ittihad-ı dinî, menafi-i uhreviyeyi de müstelzimidir.” Bkz. Derviş Vahdeti, *Volkan Gazetesi: 1908-1909*, haz. M. Ertuğrul Düzdâğ (İstanbul: İz Yayınları, 1992), 50.

3 İslamcılık tabiri yaygın olmasına rağmen, “ittihad-ı İslamcılık” tabiri pek kullanılmamaktadır. İttihad-ı İslamcılık terkinin ilk kez Hüseyin Çelik kullanılmaktadır. Bkz. Hüseyin Çelik, “Bediüzzaman Said Nursî ve İttihad-ı İslam Mefkuresi”, *Uluslararası Bediüzzaman Sempozyumu*, c. 3 (İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1996), 571.

4 İttihad-ı İslam fikrinin, sivil bir tartışmadan çok, devlet merkezli bir düşünce yapısı olduğuna dair, Osmanlı Son dönem aydınları arasındaki tartışmalar için bkz. Mehmet Çelik, “II. Meşrutiyet Döneminde Çıkan İslamcı Dergilerin Tematik İncelenmesi (1908-1904) Cilt 2”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, 1998), 492 vd.

5 Bassam Tibî'ye göre “Panislamizm” kolonyalizme politik ve ideolojik bir cevap olarak Efgani tarafından kurulmuştur. Bkz. Mehmet Ali Gündoğdu, “İttihâd-ı İslam İdeolojisinin Türk Edebiyatına Yansıması (1839-1908)”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, 2016).

6 Ahmet Davutoğlu, “Bediüzzaman ve 20. Yüzyılda İslam Dünyasının Siyasası”, *Uluslararası Bediüzzaman Sempozyumu*, c. 3 (İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1996), 616.

7 Hatta İttihad-ı İslamcılar “Düşmanımızın silahıyla silahlanın” hadisini bu amaçla kullanmakta bir beis görmemektedir. İttihad-ı İslamcılar dinî değerleri, ayetleri ve hadisleri siyasî hedefler uğruna kullanıp dünyevi kavramları kutsallaştırmaları ile ilgili bkz. Ahmet Nazlı, “İttihad-ı İslamcılığın Doğuşu ve Risale-i Nur'da İttihad-ı İslam (1)”, *Köprü* 140 (2018): 22 vd.

İttihad-ı İslamcılık İslamcılarının dinî merkeze alarak kullandıkları bir terkip iken, Panislamizm ise daha çok Batı literatüründe ittihad-ı İslamcılarını tarif için kullanılan bir terkiptir. Sonuç itibarıyla her ikisi de bütün Müslümanların siyasî birliğini ifade etmek için kullanılmaktadır.

Osmanlı devletinden günümüze yaklaşık olarak yüz elli yıldır savunulan ittihad-ı İslam fikri Osmanlı devletinin yıkılmasını engelleyemediği gibi Müslümanları hiçbir çatı altında da birleştirememiştir. Bilakis ittihad-ı İslam'ı savunanların çoğunluğu ittihad etmek bir yana ihtilaf üzere olmaya devam etmişlerdir. Dinde tecdid fikirleri ortaya atanların neredeyse tamamı tecdid ile birlikte ittihad-ı İslam'ı savunmuştur.

Bu konuda Cemaleddin-i Efgani'den Bediüzzaman'a birçok ıslahatçıyı örnek göstermek mümkündür. Efgani-Abduh çizgisinde yazılı birçok metin olmasına rağmen somut bir harekete dönüşmemiştir. Aksine birbirinden çok farklı çizgide olan Ali Abdurrazık ve Reşid Rıza gibilerin ve daha sonraları da tamamen farklı olan ihvan hareketinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Efgani-Abduh çizgisinin Osmanlı devletinin son dönem ihya ve tecdid tartışmalarına etkisi olsa bile bu doğrultuda herhangi bir aksiyon oluşturmamıştır.

Mısır ve Ortadoğu'da bu hareketler olurken Anadolu coğrafyasında da Osmanlı devletinin son döneminde ittihad-ı İslam düşüncesinden bir sonuç elde edilememiştir. Osmanlı devletinin son dönemlerinde (1870 ve sonrası) çokça tartışılan ve kamuoyunda büyük yankılara sebep olan ittihad-ı İslam düşüncesiyle bütün İslam ülkelerinin bir araya getirilmesi mümkün olmadığı gibi, Osmanlı devletinin kendi içinde de birliği sağlayamamıştır. Osmanlı devletinin dağılma sürecinin sonunda Türk milliyetçileri devletin hâkim gücü olarak Cumhuriyet'i kurmuşlardır.

Türkiye Cumhuriyeti'nde Birinci Meclisteki Türk, Kürt, Çerkez, Arap, Arnavut vs. gibi plüralist bir yapı kendi arasında bir birlik sağlayamamış ve Türk ulusçuluğu devletin resmi ideolojisi kılındığından diğer etnik unsurlar tasfiye edilmiş ve Cumhuriyet bir Türk devleti olarak inşa edilmiştir. İttihad-ı İslam fikrini savunanlar olsa bile Birinci Meclis tasfiye edildiği için ittihad-ı İslam fikri de tasfiye edilmiştir.

Tam bu noktada Anadolu'da ve İstanbul'da parlayan Said Nursi ve Risale-i Nur eserlerinin ittihad-ı İslam fikriyle ilişkisi önem kazanmaktadır. Zira Osmanlı devletinin son dönemini de yaşamış olan Bediüzzaman, Cumhuriyet döneminin de en önemli şahsiyetlerinden biridir. Daha sonra Risale-i Nur hareketini netice verecek olan bir düşünceyle ortaya çıktığı için Bediüzzaman'ın ittihad-ı İslam düşüncesi içerisindeki yeri önem kazanacaktır.

Kendi düşünce hayatını iki döneme ayırdığı için biz de buna bağlı kalarak ittihad-ı İslam fikrinin, Bediüzzaman'ın birinci ve ikinci dönemlerindeki yansımalarını inceleyeceğiz. Bediüzzaman'ın ittihad-ı İslamcı olup olmadığı her iki dönemi ayrı ayrı incelenerek anlaşılabilir bir konudur. Eski Said 1920-1925'lere kadar olan dönemi ifade etmektedir. Yeni Said ise 1926'da

Nurun İlk Kapısı'nın yazılmasından itibaren hayatının son dönemine kadar geçen dönemi ifade etmektedir.⁸

Birinci bölümde Eski Said'de itttihad-ı İslam'ın izleri aranacaktır. İkinci bölümde Risale-i Nur'daki ilkelerin itttihad-ı İslamcılıkla karşılaştırılması yapılacaktır. Son bölümde Risale-i Nur'daki itttihad-ı İslam yerine kullanılan kavramlar ve bunlardan bir manifesto sunulacaktır.

1. Risale-i Nur ve İttihad-ı İslamcılık

1. 1. Eski Said'de İttihad-ı İslamcılığın İzleri

Eski Said'in itttihad-ı İslam vurguları genellikle İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'ne girdikten sonradır ve Osmanlı devletinin bekası içindir. Bunun II. Meşrutiyet sonrası dönemi olduğu özellikle vurgulanmalıdır. I. Meşrutiyet döneminde, Bediüzzaman, II. Abdülhamid'in siyasetine (ve muhtemelen itttihad-ı İslam siyaseti amacıyla da olsa istibdat yönetimine) en sert eleştirileri yapanların başında gelmektedir.

Ancak II. Meşrutiyet sonrasında, İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'ne üye olması da itttihad-ı İslam gayesine matuftur. Cemiyete dahil olduktan sonra siyasetin inhisarçılığını ve daha sonra da mahzurlarını görüp, "siyasî İttihad-ı İslam"ı değil "dinî itttihad-ı İslam"ı savunmuştur.

"İttihad-ı İslam cemaati, sair cemiyet-i dinîye ile şakk-ül asadır; rekabet ve munaferatı in- taç eder."⁹ diye sorulan suale verdiği cevap önemlidir. Zira, dinî rekabetin olmaması gerektiğini çünkü bunun bir tür "riya" ve "nifak" olduğunu, ifade eder. Bu yüzden birilerinin, kendilerini "İttihad-ı İslam cemaati" (cemaat-i mütehayyile) şeklinde nitelendirmesi, ihtilafa sebeptir. Burada Bediüzzaman, itttihad-ı İslam düşüncesinin, cemiyet, siyaset biçimine dönüşmesinin mahzurlarını dile getirmektedir. Özellikle, Dar-ül Hikmet-ül İslamiyeye girdikten sonra, siyasî İttihad-ı İslamı, savunduğunu söylemek mümkün değildir. Aşağıdaki ifadeler, henüz 31 Mart 1909 tarihlidir ve İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'ne üye iken yazdığı bir makalede geçmektedir.

"İttihad-ı İslam, şarktan garba, cenuptan şimale, mümted bir meclis-i nuranidir ki, el'an üç yüz milyondan fazla bulunur ki gafletinden nâşi gayr-i meş'ur bir surette girmiş olan bir rabıta-i metin ile birbirleriyle merbutturlar. Misak-ı ezeliye ile, Peyman ve yeminimiz olan iman ile cemiyete dahil olmuşuz, ehl-i tevhidiz, itttihada memuruz. Şu cemiyetin şubeleri, bütün mesacid ve medaris ve tekaya ve zevayadır. Ve şu cemiyetin reisi Resul-i Ekremdir (asm), kanun-i esasisi Kur'an-ı Azimüşandır."¹⁰

8 Her ne kadar kendisi Üçüncü bir Said olduğundan söz etse de bu çok sembolik değerde bir ifadedir. Zira ikinci ve üçüncü döneminde Said Nursi'nin asli meselelerin yanında itttihad-ı İslam vurgusu çok istisnai ve tali kalmaktadır. Bu konu ikinci bölümde detaylı olarak ele alınacaktır.

9 Bediüzzaman Said Nursi, *İlk Dönem Eserleri* (İstanbul: Söz-Basım Yayın, 2012), 577.

10 Nursi, *İlk Dönem Eserleri*, 279. Ayrıca, Kürtlere hitaben sarf ettiği şu ifadeler de calib-i dikkattir. "Tefrika ile müteferrik su gibi katre zâyî olan hamiyet ve kuvvetinizi fikr-i milliyetle, yani İslâmiyet milliyetiyle tevhid ve mezc ederek, zerratin câzibe-i cüz'iyeleri gibi bir cazibe-i umumî-i vatanî teşkil ile kütle-i azî-

Görüldüğü gibi Eski Said'in ittifad-ı İslam'ı formel/siyasî bir ittifad-ı İslam değildir. Yukarıdaki metinde bütün dünya Müslümanları arasında var olan manevi bağlara bir atf vardır. Ve bu atf sadece mevcut Müslümanları kapsamıyor, Hz. Peygamber'den (asm) günümüze kadar gelmiş olan bütün Müslümanları kuşatıyor. Son tahlilde Eski Said'in ittifad anlayışı Müslümanlar arasında ihtilafın olmamasıdır.

Eski Said'deki ittifad-ı İslam fikri genel olarak Efgani, Abduh, Namık Kemal, Said Halim Paşa çizgisindedir. Zira onlar da farklı milletlerin, güçlü bir şekilde teşkil edilmesinden sonra ittifad-ı İslam'ın mümkün olacağını savunmuşlardır. Bu şu anlama gelmektedir: Önce Müslüman unsurlarda milliyet fikri geliştirilecek ve her topluluk kendisinin varlığını güçlü kıldıktan sonra ve bu şartla ittifad-ı İslam vücut bulacaktır. Bundan dolayı bu sayılan mütefekkirlerin tamamında Müslüman unsurlar farklı milliyetler biçiminde kendine yer bulmaktadır. Ve bu yüzden Eski Said'in bazı Kürt cemiyetlerine üye olması¹¹ ittifad-ı İslam fikrine katkı sağlamak içindir.¹² İttifad-ı İslam'ı sağlamak için önce Kürtlerin kendi içinde ittifadı sağlaması ve efkar-ı umumiyelerini izhar etmesi gerekiyordu. Şu ifadeler de Bediüzzaman'a aittir: "Kürtlerin ihtilafından zayı olan kuvve-i cesimelerinden istifade etmek için, ittifad-ı millî ile efkâr-ı umumiyelerini izhar etmek ve maarif ile o efkarı terakki ettirmekdir."¹³

Eski Said'in milliyet konusundaki bu fikrinin Yeni Said döneminde de devam ettiğini görmekteyiz. "Müsbet milliyet,¹⁴ hayat-ı içtimaiyenin ihtiyac-ı dahilisinden ileri geliyor; teavüne, tesanüde sebeptir; menfaatli bir kuvvet temin eder; uhuvvet-i İslamiyeyi daha ziyade te'yid edecek bir vasıta olur."¹⁵

1. 2. Dinî Kimlik ve Millî Kimlik Arasında Uyum mu? Hiyerarşi mi?

Bediüzzaman için dinî kimlik ile millî kimlik arasında birisini tercih etmekten değil öncelemekten söz edebiliriz. Hatta kaynaşmış bir milliyetten de söz etmemiz mümkündür. Dinî

mi küre gibi tedvir ederek şems-i şevket-i İslâmiyenin cemahir-i mütefika-i İslâmiyenin mevkiinde bir kevkib-i münevver gibi câzibesine ittibâ ile muvazene ve âheng-i umumiyeyi muhafaza ediniz." Nursi, *İlk Dönem Eserleri*, 409.

11 Bediüzzaman'ın Kürdistan Teali Cemiyeti'ne dahil olması bunlardan bir örnektir. Bu konudaki tartışmaların bir kısmı için bkz. Cemalettin Canlı ve Yusuf Kenan Beysülen, *Zaman İçinde Bediüzzaman* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 239 vd.

12 Bu mesele anlaşılmadığından dolayı Bediüzzaman'ın bu amaçla bazı Kürt cemiyetlerine dahil olması bazılarınca inkar edilmiş bazılarınca da Kürtçülük sayılmıştır.

13 İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi 2* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2017), 983, 986.

14 Eski Said'in Kürt millet/milliyeti konusundaki görüşleri ana akım Nurculukta inceleme konusu yapılmaktan uzaktır. Eski Said'in bu konudaki fikirleri orijinal ifadelerle gündeme de getirilememektedir. Muhtemelen Eski Said dönemi ifadeleri zımni olarak "menfi milliyetçilik" kategorisinde değerlendirildiği için bu dönem eserleri dikkate alınmamaktadır. Oysaki Eski Said'in milliyetçi olduğuna dair hiçbir delil mevcut değildir. O, milliyetin varlığını kabul etmiş ama milliyetçiliği kabul etmemiştir. Risale-i Nur'da milliyetçilik ve milliyet kavramları halen tartışmalıdır. Son yirmi beş yıldır Münazarat gibi bazı eserleri okunmaya başlasa bile Eski Said eserlerinin Kürtlere dair kısımları genel olarak değerlendirme dışı bırakılmaktadır. Elbette ki Yeni Said nazarıyla Eski Said anlaşılabilir. Ama Yeni Said esas alınarak Eski Said yok kabul edilirse Yeni Said de anlaşılmasız hale gelir.

15 Nursi, *Mektubat*, 308.

kimlik millî kimliği kapsamıştır. Millî kimlik reddedilmemekte, dinî kimlik millî kimliği kabul edip onun üstüne bina edilmektedir. Din farklı birçok kimliği kabul etmekte ve fakat hepsini tek bir şemsiye altında bir araya gelmesini istemektedir. Bu anlamda ittihad-ı İslam farklılıkların bir araya gelebilmesidir. Aşağıdaki satırlar bu anlamları desteklemektedir:

“Biz Müslümanlar, indimizde ve yanımızda din ve milliyet bizzat müttehittir, İtibari, zahiri, arızı bir ayrılık var. Belki din, milliyetin hayatı ve ruhudur. İkisine birbirinden ayrı ve farklı bakıldığı zaman, hamiyet-i dinîye, avam ve havassa şamil oluyor. Hamiyet-i milliye, yüzden birisine-yani menafi-i şahsiyesini millet feda edene- has kalır. Öyle ise, hukuku-u umumiye içinde hamiyet-i dinîye esas olmalı. Hamiyet-i milliye ona hadim ve kuvvet ve kal'ası olmalı.”¹⁶

Eski Said'in müsbet milliyet anlayışının Yeni Said'de de devam ettiğini görmekteyiz. “Müsbet milliyet, hayat-ı içtimaiyenin ihtiyacı dahilisinden ileri geliyor; teavüne, tesanüde sebeptir; menfaatli bir kuvvet temin eder; uhuvvet-i İslamiyeyi daha ziyade te'yid edecek bir vasıta olur. Şu müsbet fikr-i milliyet, İslamiyet'e hadim olmalı, kal'a olmalı; zırh olmalı; yerine geçmemeli.”¹⁷ Bu anlayışa göre ittihad-ı İslam başkasını reddetmek üzerine kaim olan menfi milliyetçiliği reddedip teavüne, tearüfe sebep olan müsbet milliyeti kabul eder. Bu sebeple birbirini inkâr edenler ittihad-ı İslam'ı oluşturamazlar. Bundan dolayı farklı kavimler ve uluslar ittihad-ı İslam'ın birer unsurudur. Farklılıkları red üzere oluşturulan ittihad-ı İslam fikri ittihadta değil ihtilafa yol açar. Müsbet milliyet fikrinin toplumsal farklılıkları toplumsal barışa doğru götürme potansiyeli vardır.

“İttihad-ı İslam hakikatında olan İttihad-ı Muhammedî'nin (asm) cihet-ül vahdeti, Tevhid-i İlahidir. Peyman ve yenmini de imandır. Müntesibini, umum mü'minlerdir. Nizamnamesi, sünen-i Ahmediyedir (asm). Kanunu, evamir ve nevahi-i şer'iyyedir. Bu ittihad, adetten değil, ibadettir. İhfa, havf, riyadandır. Farzda riya yoktur. Bu zamanın en büyük farz vazifesi, ittihad-ı İslamdır.”¹⁸ Görüldüğü gibi Eski Said'in Müslümanlara yüklediği ittihad-ı İslam'ı bütün Müslümanlara farz olarak düşünmektedir.

“Eğer siz sahife-i efkarı okusanız, tarik-i siyaseti görseniz, huteba-i umumi olan -doğru konuşan- ceraidi dinleseniz, anlayacaksınız ki, Arabistan, Hindistan, Cava, Mısır, Kafkas, Afrika ve emsallerinde o derece fikr-i hürriyetin galeyaniyla, âlem-i İslam'ın, efkarında öyle bir tahavvül-ü azim ve inkılab-ı acib ve terakk-i fikri ve teyakkuz-u tam intac etmiştir ki, bahasına yüz sene verse idik, yine ucuzdu. Zira hürriyet, milliyeti gösterdi. Milliyet, sadefinde olan İslamiyetin nuranisi tecelliye başladı.”¹⁹ Burada hürriyet-milliyet-İslamiyet sıralamasında zorunlu bir silsile ortaya konmuştur. Hürriyet, milliyet fikrini tetikliyor. Milliyet fikri de İslamiyet (ittihad-ı İslam) fikrini ortaya çıkarmaktadır.

Burada, A. Davutoğlu'nun dediği hiyerarşik bir kimlik sıralaması bulunmamaktadır. Burada var olan ittihad-ı İslam şemsiyesi altında farklı milletler/milliyetlerin kendilerini ifade edebildiği geniş bir kimlikler arası yatay bir ilişki bulunmaktadır. Yatay ilişki farklı kimliklerin “tearüf”

16 Nursi, *İlk Dönem Eserleri*, 562.

17 Nursi, *İlk Dönem Eserleri*, 453.

18 Nursi, *İlk Dönem Eserleri*, 416.

19 Nursi, *İlk Dönem Eserleri*, 468.

kavramı çerçevesinde yekdiğerini tanıması söz konusudur. Burada dinî kimlik, diğer alt kimlikleri reddeden değil, kabul eden, kuşatan, kapsayan bir konumdadır. Bu ifadeleri 26. Mektup'taki milliyet bahsiyle birlikte okuduğumuzda birbirini tanıyan farklı milliyetler/kavimler ittihad-ı İslam'ı oluşturabileceği sonucuna varıyoruz.

1. 3. İttihad-ı İslam Fikrinde Eski Said'in Selefleri

Bediüzzaman'ın "ittihad-ı İslam'da seleflerim" dediği isimlere neden seleflerim dediğini incelememiz gerekir. Zira "seleflerim" deyince acaba sadece bir iki konuda mı "seleflerim" demiştir yoksa bütün düşünce yapısına dayanak teşkil etmek üzere mi "seleflerim" demiştir? Eğer ikinci ihtimal doğru ise biz Bediüzzaman'ın bütün bir düşünce yapısının temellerini bu zevatta aramamız gerekir. Eğer birinci ihtimal doğru ise biz sadece "ittihad-ı İslam" konusunda Bediüzzaman'ın dayanaklarını bunlarda aramamız gerekir.

Bu konuda risalelerde geçen en meşhur metin şudur:

"Sultan Selim'e biat etmişim. Onun İttihad-ı İslam'daki fikrini kabul etmişim. Zira o, vilayat-ı şarkıyeyi ikaz etti; onlar da ona biat ettiler. Şimdiki şarklılar, o zamanki şarklılardır. Bu meselede seleflerim, Şeyh Cemaleddin Efgani, allamelerden Mısır müftüsü merhum Muhammed Abduh, müfrit alimlerden Ali Suavi, Hoca Tahsin ve ittihad-ı İslamı hedef tutan Namık Kemal ve Sultan Selimdir ki demiş:

'İhtilaf-u tefrika endişesi,

Kuşe-i kabrimde hatta bikarar eyler beni,

İttihadken savlet-i a'dayı def'a çaremiz,

İttihad etmezse millet, dađdar eyler beni'"²⁰

Bunların her birinin Bediüzzaman'ın ittihad-ı İslam'da neden selef olabileceklerine dair ayrı ayrı değerlendirme yapmak gerekir.

a) Bediüzzaman'ı ittihad-ı İslam fikrinde etkileyenlerin başında Cemaleddin Efgani gelmektedir. Efgani, Doğu'da Afganistan, Hindistan, İnan, Mısır ve Osmanlı devleti; Batı'da Fransa, İngiltere, Rusya gibi ülkelerde sürekli üst düzey yöneticilerle görüşen, yer yer bilfiil idari ve siyasî görevlerde bulunan ve bundan dolayı fikirlerini uygulama imkânını bulan siyasî bir şahsiyettir. Fransa'da iken Abduh ile birlikte çıkardığı *Urvetü'l Vuska* dergisinde bu fikirlerini bütün İslam coğrafyasına duyurma imkânı bulmuştur. Özellikle ittihad-ı İslam'a dair fikirleri bütün Doğu milletlerini etkilemiştir.

Efgani'nin Doğu milletlerini etkilemesinin en önemli sebebi Emperyalizm karşıtı söylemleridir. Neredeyse bütün bir Doğu'nun Batı emperyalizminin sömürgesi olduğu düşünöldüğünde

20 Nursi, *İlk Dönem Eserleri*, 391.

Efgani'nin fikirlerinin revaç bulması için zaman ve zemin oldukça müsaittir. İkinci sebep *Urvetü'l Vuska* gibi bir mecmuanın bütün Ortadoğu ve Uzakdoğu'ya kadar ulaşabilmiş olmasıdır.

Aşağıdaki sözler Efgani'nin neden ittihad-ı İslam fikrini tercih ettiğini en özet bir şekilde ifade etmektedir:

“Fikrimdeki dağınıklığı topladım, tasavvurumdaki kopukluğu giderdim; sonra şarka ve şark insanına baktım. Topraklarına ayak bastığım Afganistan, ilk durağım oldu. Sonra Hindistan, orada aklım bilgilendi. İran bir komşu ve bir köprü hükmünde; Ceziret-ül Arap, emniyetli ve ulviyeti ile vahyin iniş yeri olan Hicaz; Harunu ve Me'munuyla Necd, Irak ve Bağdat; Emevi dehalarıyla Şam; Hamra sarayıyla Endülüs. İslam aleminin her köşesi, her bir devleti ve içinde buldukları durum işte böyle. Ondaki hastalığın teşhisi için beynimi alabildiğince zorladım. Onun ilacını aradım. Ehl-i İslamı parçalayan, görüşlerini karıştıran, ihtilafatta ittihad, ittihadta ihtilaf ettiren bu öldürücü hastalığın devasını sonunda buldum. Onların birliğini sağlamak, Batı'nın tehlikeli aldatmacalarına karşı onları uyandırmak için bu ilacı kullandım' Efgani'nin ilaç olarak gördüğü şey, ittihad-ı İslam fikridir. Ona göre, 'Günümüz Müslümanının himmeti, sukut etmiş, izzetleri uyumuş, fikirleri ölmüştür. Onlarda uyanan tek şey vardır: şehvetleri...'”²¹

Bediüzzamanın Efgani'den etkilendiği husus İslam âlemindeki ihtilaflar ve bunları çözme çaresi olarak gördüğü ittihad-ı İslam fikridir. Nitekim Eski Said dönemi eserlerinde sık sık ittihad-ı İslam vurgu yapmıştır. Ancak o Efgani gibi ittihad-ı İslam'ın siyasî bir birlik olarak gerçekleşeceğini düşünmüyor. Eski Said'in ittihad-ı İslam anlayışı bir Müslümanın, yeryüzündeki bütün Müslümanlarla ve geçmiş 13 asır boyunca gelmiş geçmiş bütün Müslümanları düşünerek duygu birliği içinde olmasıdır. Efgani'nin ittihad-ı İslam'ı ise siyasî bir İttihad-ı İslam'dır.

b) İttihad-ı İslam fikrinden dolayı Bediüzzaman'ın etkilendiği ikinci şahsiyet Mısır Müftüsü ve düşünce adamı Muhammed Abduh'tur. Abduh, Efgani ile birlikte çalışmış ve İslam Birliği konusunda ondan etkilenmiştir. Ancak Efgani fikirlerinin siyasî olarak uygulamaya çalışırken Abduh daha çok eğitim reformuyla bu fikirlerin uygulanabileceğini savunmuş ve Efgani'nin siyasî yolunu reddetmiştir. Bu bakımdan Eski Said'in ittihad-ı İslam fikri Efgani'den ziyade Abduh'a daha yakındır.

Abduh, ittihad-ı İslam kavramını, siyasî bir birlik olarak değil Müslüman toplumlar arasında, dayanışma ve yardımlaşmaya dayalı dinî-içtimai bir birlik olarak düşünmektedir.²² Ona göre “Müslümanlar içinde farklı etnik ve idari devletlerin varlığı, bir realite olduğundan, merkezîyetçi olmayan sistem daha yararlıdır.”

İttihad-ı İslam fikrini eğitim alanında gerçekleştirmek için reform yapılması gerektiğini düşünen Abduh, bu düşüncelerini öncelikle Ezher Üniversitesi'nde gerçekleştirmeye çalışmıştır.

21 Abdulvedud Çelebi, “Hutbe-i Şamiye Işığında İslam Birliği”, *Uluslararası Bediüzzaman Sempozyumu*, c. 3 (İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1996), 593.

22 Mehmet Sait Özerarlı, “Muhammed Abduh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 30 (Ankara: TDV Yayınları, 2005), 485.

Abduh'un Bediüzzaman'ı etkileyen yönü, ittifad-ı İslamın, ancak bir eğitim reformu ile mümkün olabileceği hususudur. Bediüzzaman'ın da özellikle Kürt bölgesinde, hem cehaleti ortadan kaldırmak ve hem de ittifad-ı İslamın gerçekleştirilmesine matuf olarak "Medresetüzzehra" hedefi vardır.

Ancak bütün bu ortak düşüncelere rağmen, Abduh ile Bediüzzaman arasında, gerek tefsir metodu bakımından, gerekse hürriyet-meşrutiyet-yönetim konularında Bediüzzaman'dan çok farklı düşünceleri mevcuttur.²³

c) Namık Kemal de Bediüzzaman'ı özellikle hürriyet ve ittifad-ı İslam konusunda etkileyen şahsiyetlerdendir. Her ne kadar milliyetler (asimilasyon) konusunda Bediüzzaman, Namık Kemal'den farklı düşünse de, ittifad-ı İslam konusunda birleşirler. "İmtizac-ı Akvam" başlıklı makalesinde Namık Kemal "Ebna-yı beşer, silsile-i ensabı (soy kütüğünü), Levh-i Mahfuzdan istinsah edilmedikçe, cins taksiminin hangi cüzünde dahil bulunduğunu dünyada, sahihan kim bilir ki?" diye sorar. Bediüzzaman da benzer bir şekilde şöyle demiştir: "Levh-i mahfuz açılrsa, ancak hakiki unsurlar bir birinden tefrik edilebilir. Öyle ise, hakiki unsuriyet fikrine hareketi ve hamiyeti bina etmek, manasız ve hep pek zararlıdır."²⁴

Namık Kemal "İttihad-ı İslam" başlıklı ilk makaleyi yazan kişidir. "İttihad-ı İslam" başlıklı bu makale *Hürriyet*'in 10 Mayıs 1869'daki 46. sayısında yer alır.²⁵ İmzasız²⁶ çıkan bu makale İslam âleminin kurtuluş reçetesi olarak ittifadı gösterir. Yazarın Osmanlı'nın ittifadıyla kastettiği diğer Müslümanların Osmanlı devletinin hâkimiyeti altında ittifad etmesidir.²⁷

"İttihad-ı İslam başlıklı makalesinde N. Kemal, 'Lakin maksat, İttihad-ı İslam olunca, bittabi', hudud-u Osmaniye derununa inhisar edemez ve o kadar umumi tutulacak bir arzunun beka ve revaç görmesi, zann-ı acizanemce, ancak siyaset ve mezhep devaisinden (davalarından) bütün bütün tecridiyle hasıl olabilir."²⁸ Buna göre Namık Kemal ittifad-ı İslam'ın ancak siyaset ve mezhepçilikten sıyrılması ile mümkün olabileceğini düşünmektedir. Böylece Namık Kemal de Bediüzzaman gibi siyaset konusunda Efgani'den ayrılarak Abduh çizgisine yaklaşmaktadır.

d) Ali Suavi, Bediüzzaman'ın "müfrit" tabiriyle bahsettiği biridir. Buna rağmen onun ittifad-ı İslam hakkındaki görüşlerine katılmaktadır. "Umum ehl-i İslam'ın vaktiyle haiz oldukları

23 Mesela, Abduh'a göre, Müslümanları belli bir düzeye getirmek için, yönetici bir müddet istibdad uygulayabilir. "Mutlak müstebit" kavramı için bkz. Reşid Rıza ve Hayrettin Karaman, *Gerçek İslamda Birlik* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 128 vd.

24 Bediüzzaman Said Nursi, *Mektubat* (İstanbul: Söz-Basım Yayın, 2012), 456.

25 Çelik, "II. Meşrutiyet Döneminde Çıkan İslamcı Dergilerin Tematik İncelenmesi (1908-1904) Cilt 2", 493; Mümtaz'er Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), 205.

26 Türköne makalenin büyük bir ihtimalle Namık Kemal'in kaleminden çıktığını belirtmektedir. Bkz. Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu*, 207.

27 Bu görüş halen de baskın bir şekilde Türkiye'nin gündeminde. Uluslararası bir İslam Birliği'nin mutlaka Türkiye'nin liderliğinde olması gerektiği iddia edilmektedir. Oysaki milliyetçiliğin tavan yaptığı bir zamanda her milletin kendisini lider olarak görmek isteyebileceği fikri çatışmanın başlatıcısıdır. Öyle ise bu şekildeki birlik fikri çatışma doğurduğu gibi ihtilafın da kaynağıdır.

28 Çelik, "Bediüzzaman Said Nursi ve İttihad-ı İslam Mefkuresi", 571.

meritebe-i ulya-yı medeniyeti bu güne kadar idame edemediklerine sebep olan ahvalin en büyüklerinden biri de araya düşen tefrikalardır.”²⁹ Bu ifadelerinden de anlaşıldığı gibi Suavi de İslam toplumlarının birleştirilmesinden söz etmektedir.

Ali Suavi “Öyle bir cemiyet içinde bulunmakla iftiharımı ilan ederim ki, cemiyet muradı, dünyada mevcut olan bilcümle iki yüz milyon Müslümanı birleştirmek cihetine masruftur”³⁰ diyerek Türkçülük değil İslamcılık yapmaktadır. Suavi, davasının tevhide dayandığını ve bunun da cinslik davasından daha büyük bir dava olduğunu ifade etmektedir.

Ali Suavi, siyasette müfrit ve saray darbesi yapabilecek kadar komitacı birisidir. Çırağan Sarayı'nı basarak V. Murad'ı tekrar padişah yapmak için 250 kişilik bir grupla darbe yapmıştır. Ancak başarısız olmuştur.³¹ Böyle bir zatın Bediüzzaman'a öncü olması sadece savunduğu ittihad-ı İslam fikrinden dolayıdır. Yoksa mesela darbeci ve komitacı birisinin Bediüzzaman'ın selefi olması hususu tartışılabilir:

e) İslam dünyasının geri kalmışlığı konusunda fazlaca kafa yoran Hoca Tahsin, Avrupa'da gördüğü eğitimde elde ettiği bilgileri, Osmanlı/İslam toplumuna nasıl aktaracağı hususunda çalışmalar da yapmıştır. Daha çok tabiat ilimleri üzerinde çalışmaktaydı.

Hoca Tahsin (Hasan Tahsin) Eski Said'in sadece ittihad-ı İslam fikrinde değil Kur'an'daki ayetleri, kevnî ayetlerle, hadiselerle izah etme konusunda da etkilendiği bir şahsiyettir. Aslında tabiat ilimleri ve felsefede kendisini geliştirmiş olan Hoca Tahsin siyasî faaliyetlere pek girişmemiştir. Ancak Bediüzzaman'ın Hoca Tahsin'i selef olarak görmesinin sebebi, Onun ittihad-ı İslam için yaptığı çalışmalarıdır.

Cemaleddin-i Efgani ile olan sıkı ilişkisi, onun da ittihad-ı İslam fikri ile haşır neşir olmasına sebep olmuştur. Hoca Tahsin, 1870'lerin başında, “Cemiyet-i İttihad-ı İslamiyye” adı altında bir cemiyet kurmak istemiş, fakat, batı siyaset dünyasındaki tepkileri dikkate alarak, bunun yerine “Memalik-i İslamiyye Coğrafya Cemiyeti” adında bir cemiyet kurmuştur.³² H. Tahsin, her yıl, hacda okunmak ve dağıtılmak üzere, broşürler, hutbeler ve layihalar kaleme almıştır.³³

Bediüzzaman'ın “selefim” dediği zatlar içinde, fikren en yakın olduğu zat H. Tahsindir. Tahsin'in, Bediüzzaman'a öncülük ettiği konu, sadece ittihad-ı İslam fikri değildir. *Tarih-i Tekvin yahut Hilkat* kitabında, tekamül kanunu, tayy-ı zaman ve mekan gibi bir bazı kavramlarda, Bediüzzaman'a öncülük ettiğini, satır aralarında görmekteyiz. Bu konu daha kapsamlı araştırmaları beklemektedir.³⁴

f) Eski Said'in ittihad-ı İslam'da birinci selefi Yavuz Selim'dir. Yavuz Selim'in Osmanlı birliğini sağlamak için İranlılara karşı, İdris-i Bitlisi ile iş birliği yapması ve Kürtlerle birlikte İranlılarla

29 Çelik, “Bediüzzaman Said Nursi ve İttihad-ı İslam Mefkuresi”, 572.

30 Çelik, “Bediüzzaman Said Nursi ve İttihad-ı İslam Mefkuresi”, 571.

31 Abdullah Uçman, “Ali Suavi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 2 (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 446.

32 Ömer Faruk Akün, “Hoca Tahsin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 18 (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 198 vd.

33 Akün, “Hoca Tahsin”, 202.

34 Hoca Tahsin'in, “Kitab-ı âlemin evrakıdır eb'âd-ı nâmahdud” diye başlayan şiiri, Risaleler'de geçmektedir. Bkz. Nursi, *İlk Dönem Eserleri*, 267; *Muhakemat* (İstanbul: Söz-Basım Yayın, 2012), 147; *Şualar* (İstanbul: Söz-Basım Yayın, 2012), 223.

savaşması Osmanlı devletinin birliğini sağlamada kritik bir süreçtir. Bu süreç Kürtlerin Osmanlı devleti içerisinde birlikte hareket ederek Osmanlı devletinin başarısında çok büyük bir katkısı bulunmaktadır. Denebilir ki Osmanlı devleti Kürtleri kazanarak doğusunu garanti altına almıştır. Bu durumun doğruluğu siyaseten de hukuken de tartışılabilir.

Ama Eski Said bu savaşların meşruiyetini, bu süreç boyunca bir kısım Kürtlerin savaşlarda öldürülmelerinin meşruiyetini tartışmamaktadır. O, Osmanlı devletinin selameti uğruna Yavuz Selim'in yaptıklarını açık bir şekilde onaylamaktadır.³⁵ Ve bunu ittihad-ı İslam ideali uğruna yapmaktadır. Burada Molla Said İslamcılığın tipik karakteristik özelliklerini göstermektedir. Zira devletin birliğini hedeflemektedir. Bunu yaparken Osmanlı devletinde hükümdarların yaptıklarının meşruiyetini tartışmamakta ve onları birinci derecede önemli görmemektedir.

Oysaki Yeni Said devletin selameti uğruna ferdin feda edilmesini zulüm olarak görür ve kardeş katline onaylamaz. Aynı gerekçelerle Yeni Said'in devletin birliği vatanın selameti ve ittihad-ı İslam için haksızlık yapılmasını ve zulüm yapılmasını istememektedir. Risalelerde bu konu adalet-i izafiye ve adalet-i mahza başlıkları altında çokça zikredilmektedir. O adalet-i mahza ve izafiyeden birinin tercih edilmesi gerektiğinde tartışmasız bir şekilde tercihini adalet-i mahzadan yana koymuştur.

Eski Said'in "selefim" dediği zatların hepsine genel olarak bakıldığında İslam'ın güncel siyaset diliyle ifade edilmesi ve toplumun şekillendirilmesinde dinin bir araç olarak kullanılması fikrini görmekteyiz. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta bu sayılan zevatın Eski Said'in fikir dünyasının inşasında, sadece ittihad-ı İslam konusunda selef olarak kabul edildiğidir.³⁶ Yoksa fikirlerini karşılaştırdığımızda Bediüzzaman'ın Eski Said döneminde bile bu sayılan şahsiyetlerle arasında çok farklı fikir farklılıklarının olduğu görülecektir. Bundan dolayı öncelikle bu şahsiyetlerin ittihad-ı İslam konusundaki fikirlerini Bediüzzaman ile birlikte değerlendirirken fikri benzerliklerini ve varsa farklılıklarını sadece ittihad-ı İslam konusunda değerlendirmek gerekir. Bunu yaparken de Eski ve Yeni Said'i ayrı ayrı değerlendirerek dikkate almak gerekir.

2. Risale-i Nur'da İlkeler ve Karşılaştırma

2. 1. Milliyet Fikri ve Milliyetçilik

İttihad-ı İslam düşüncesi, İslamcı bir düşünce yapısını mündemiç olduğundan, modern milliyetçiliğin ve devletçiliğin özelliklerini taşımaktadır. Milliyetçidir çünkü İslam toplumunun (bi-reyinin) dinî üstünlüğünü, siyasî ve hukukî bir üstünlük biçiminde okumakta ve bir tür "İslam milliyetçiliği" yapmaktadır. Müslüman, bireysel olarak, Müslüman olmayanlardan üstün olabilir. Ancak, siyasî ve hukukî olarak üstünlük, adalet ilkesine göre değerlendirilmelidir. Hz. Ali'nin (ra)

35 Benzer bir örnekleme için bkz. Nursi, *İlk Dönem Eserleri*, 410.

36 Benzer bir görüş için bkz. Çelik, "Bediüzzaman Said Nursi ve İttihad-ı İslam Mefkuresi", 572.

bir Yahudi ile aynı hukukî yargılamaya tabi tutulması³⁷ bunu ifade eder. Halbuki milliyetçi olan biri söz gelimi yargılama hukukunda adil olamayabilir ve milliyetdaşını tercih ederek zulme düşebilir.

Burada iki türlü paradokstan söz edebiliriz: Birincisi itttihad-ı İslam düşüncesi Osmanlı/Türk hakimiyetinde gerçekleştirilmesi hayal edildiği için Türk milliyetçiliğiyle maluldür. İkincisi İslam milliyetçiliği³⁸ mündemiç olduğundan dolayı, bütün makro ve mikro milliyetçilikleri kabul etmesi gerekir. Oysaki ulus devletler mikro milliyetçilikleri bünyelerinde barındırmak istememektedirler. Makro milliyetçilikler, mikro milliyetçilikleri sürekli yutmakla beslendiklerinden dolayı çatışma kaçınılmazdır. Bu da itttihad-ı İslam'ın zayıf karnıdır.

“Madem ki meşrutiyette hakimiyet, millettir. Mevcudiyet-i millet göstermek lazımdır. Milletimiz de yalnız İslamiyet'tir. Zira Arap, Türk, Kürt, Arnavut, Çerkez ve Lazların en kuvvetli ve haki-katli revabıt ve milliyetleri, İslamiyet'ten başka bir şey değildir.”³⁹ Görüldüğü gibi Bediüzzaman'ın İslamiyet milliyeti, diğer milliyetleri reddetmek üzerine değil, “onları kabul” üzerine kuruludur. Hakimiyet-i milleti ifade eden meşrutiyet, bütün milletlerin kendisini ifade etmesini ve birinin diğerlerine tahakküm etmemesini gerektirir. Her millet, itttihad-ı İslam şemsiyesi altında, meşrutiyet şartları gereğince kendi varlığını dile getirecektir. Güncel milliyet anlayışlarıyla karşılaştırıldığında Said Nursi'nin milliyet anlayışının, bu günden bir hayli ileri bir noktada olduğu görülecektir.

Eski Said'deki itttihad-ı İslam fikri, genel olarak Efgani, Abduh, Namık Kemal, Said Halim Paşa çizgisindedir. Zira onlar da farklı milletlerin, güçlü bir şekilde teşkil edilmesinden sonra itttihad-ı İslam'ın mümkün olacağını savunmuşlardır. Bu şu anlama gelmektedir: Önce Müslüman unsurlarda milliyet fikri geliştirilecek ve her topluluk kendisinin varlığını güçlü kıldıktan sonra ve bu şartla, itttihad-ı İslam vücut bulacaktır. Bundan dolayı bu sayılan mütefekkirlerin tamamında, Müslüman unsurlar, farklı milliyetler biçiminde kendine yer bulmaktadır. Bu sebeple Eski Said'in, bazı Kürt cemiyetlerine üye olması, bu itttihad-ı İslam fikrine aykırı olmadığı gibi, yukarıda ifade edilen itttihad-ı İslam fikrine katkı sağlamak içindir. Yeni Said'de ve Risale-i Nur'da genel olarak, Bediüzzaman'ın fikrini değiştirdiğine dair, elimizde bir veri bulunmamaktadır.

Bu konudaki ikinci bir nokta, milliyetçilik uğruna, bireylerin, toplumun selameti uğruna feda edilebilir oluşudur. İttihad-ı İslam fikrine rağmen, bireyler, ulus benliğine, “enaniyet-i nev'iyeye”⁴⁰ feda edilebilmektedir. İşte bu enaniyet-i neviye milliyetçiliktir. Bu da Risale-i Nur'daki adalet ilkesiyle açıkça çelişmektedir.

37 Bediüzzaman Said Nursi, *Emirdağ Lahikası* (İstanbul: Söz-Basım Yayın, 2012), 597. Buradaki ifadede Yahudi ile muhakmeden söz edilirken, aşağıdaki linki verilen metinde de bir Hristiyan ile muhakeme edildiğinden söz ediliyor. Nursi, *Emirdağ Lahikası*, 542.

38 Türköne İttihad-ı İslam'ın milliyetçi bir ideoloji olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, 246 vd.

39 Nursi, *İlk Dönem Eserleri*, 574.

40 Otuzuncu Söz'de geçen bu tabir için bkz. Bediüzzaman Said Nursi, *Sözler* (İstanbul: Söz-Basım Yayın, 2012), 728.

Özetle milliyet fikri fitridir, desteklenmelidir, zira İslamiyet milliyetini besler; milliyetçilik ise bir fikir değil bir ideolojidir, ittifak fikrini tehdit eden bir unsurdur, kaçınılmalıdır.

2. 2. Devletçilik ve Tabiatperestlik Benzerliği

İttihad-ı İslamcılık aynı zamanda devletçi olmak zorundadır. Zira ittifak-ı İslam'ı siyasî bir coğrafya ya da tek devlet temelinde bir birliği hayal etmektedir. Müslüman kavimlerin birçoğunun kendi ulus devleti bulunmaktadır. İttihad-ı İslamcının hayali, bu ulus devletlerin bir gün birleşebileceği ya da ulus üstü kurumlar aracılığıyla (bir tür Müslüman birleşmiş milletler ya da Avrupa Birliği gibi bir tür) İslam ülkeleri birliğinin teşkil edilmesidir.

Böyle bir birliğin sağlanması hayalinin kendisinde sorun bulunmamaktadır. Ancak Müslümanın özgürlük diye bir derdinin olmadığı hatta istibdadı, "İslami yönetim biçimi" olarak algıladığı bir sorunlu alan mevcut olduğu durumlarda ittifak düşüncesi özgürlük değil, istibdat üretir. Üstelik iman zaafının bulunduğu, tabiatperestliğin kol gezdiği ve pozitivizmin fikren hükümferma olduğu hallerde üniterizm ve istibdad birlikte yol alacaktır. Bu kavramlarla birlikte "İslam" kelimesinin geçmesi bunları İslami yapmaz. Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllarda Bediüzzaman'ın ilk yazdığı risalelerden olan Tabiat risalesi muhtemelen mü'minlerin devleti çok kutsamalarından dolayı yazılmıştır. Yoksa itikaden, herkes mü'min idi. Bu makalede eleştirilen konu, ittifak-ı İslam'ın fikren tartışılması değil, ittifak-ı İslam'ın kutsallaştırılması ve siyasallaştırılmasıdır. Başka bir deyişle, dinî terim olan "tevhid" in siyasî bir toplumu ifade etmek üzere araçsallaştırılmasıdır.

Devletçilik, tabiatperestliğin bazı özelliklerini yansıtmaktadır. Tabiatperestlik, nesnelerin tabiatlarının ürünü olduğunu ve tabiatları tarafından yaratıldığını varsayan bir tür putçuluktur. Tabiata, Yaratıcının özelliklerini vermek ve Yaratıcıya mahsus güçler vehmetmek, modern devletçiliğin de bir özelliğidir. Ulus devlet öncesi devlet organizasyonlarında, devlet sadece sınırları dahilindeki insanlardan vergi alan, asker alan ve para basan bir organizasyondur. Bu haliyle klasik devlet küçüktü. Ancak modern devlet gittikçe birey aleyhine büyüyen, hakk ve hukukları korumak bir yana, devletin selameti uğruna bireyi feda eden bir yapıya (Leviathan) dönüştü. Devletin gittikçe daha fazla yetkilerle donatılması ve adeta yarı-Tanrı bir varlık konumuna yükseltilmesi, tabiatperestliğin farklı bir versiyonudur.⁴¹

Bu bakımdan uluslararası tek bir devlet ya da birlik fikri, müstebit bir hükümdarın yönetimi altında, bütün Müslümanların bir araya getirilmesini ve tek merkezden yönetilmesini ifade etmektedir. Merkezi yönetimlerin yetkilerini dağıtarak yerinden yönetim mekanizmaları aracılığıyla hizmetlerin daha kolay ve hızlı yapılmasını sağladığı günümüzde, hala tek merkezli bir devlet anlayışının uluslararası alanda savunulması makul değildir. Eyalet fikrini bile üniter bir devlet yapısına aykırı bulup, güçlü bir devlet yapısını savunan bazı Müslümanların, eyaletlerden oluşmuş

41 Devletin, tabiatçılık ve ene ile ilişkisi için bkz. Murat Çiftkaya, "Sekülerizasyonun Üç Halkası: Benlik, Tabiat ve Devlet", *Köprü* 58 (1997): 60-72.

bir Amerika Birleşik Devletleri gibi bir formülasyonda buluşması, kendi içinde çelişki barındırsa bile hayal edilebilir. Ancak bu hayalin gerçekleşmesi için İslam toplumunun, önce eyalet sistemi, adem-i merkezîyet gibi farklılıkları kabullenebilen sistemleri tartışabilmesi gerekir.

2. 3. Saltanat-Hilafet ve Tek Adam Hayali

Hilafete liyakatin genetik olarak sadece bir millete has olmadığını –nöbetleşe bir şekilde– bazen Türklerde bazen Araplarda olabileceğini aşağıdaki ifadelerden anlamaktayız. “Ve Hilafet-i Osmaniye ve Türk ordusunun o milliyete bayraktarlığı itibarıyla, o İslamiyet milliyetinin sade fi ve kal’ası hükmünde Arap ve Türk hakiki iki kardeş, o kal’a-ı Kudsiyenin nöbetdarıdır.”⁴² Hilafet, her ne kadar sembolik bir görev olarak kabul edilse bile, ittihad-ı İslamcılığın düşünce merkezinde yer almaktadır. Zira bütün dünya Müslümanlarının tek elden yönetimi söz konusu olacaksa bunun merkezinin hilafet olacağı şüphesizdir.

Şu ifadeler bugünkü ittihad-ı İslamcılardan birisine aittir: “Bütün mü’minlerin tek bir ümmet olduklarına inanmak ve ona göre düşünmek ve hareket etmek gerekir. Ancak ümmet olabilmek için birinci şart şudur: Mü’minlerin başına bir imam-ı kebir, bir emîr gelmesi. İslam düşmanı kafirlerin ve münafıkların en korktukları şey Müslümanların başlarına bir imam seçip ümmet haline gelmeleridir. Bu yapılmazsa cahiliye rezaletleri içinde sürünmeye devam edeceğiz. Ya birlik, ya esaret ve zillet. Seçim bize ait.”⁴³

Bu ifadeler devlet yönetiminin hala saltanat tarzında yürüyebileceğine ve bütün dünya Müslümanlarının tek bir sultana itaatının, ittihadı doğuracağına dair güçlü bir inanç/ütopyayı ifade ediyor. Halen de tek bir kişinin bütün dünya Müslümanlarını yönetebileceğini ve birliğin ancak bu şekilde sağlanabileceğine dair güçlü bir istek var. Dünyanın bütün kıtalarına yayılmış olan Müslümanların tek bir emirin yönetiminde birleştirilmesi ve yönetilmesi bir ütopyadır.⁴⁴

Eski Said’de hilafet kurumu ittihad-ı İslam’ın sembol kurumuydu. Padişah, Hz. Peygamberin (asm) yolunda gitse, halifedir. Yeni Said’e geçiş evresinde Bediüzzaman, hilafet vazifesinin bir meclis (TBMM) uhdesinde devam edebileceğini söyler. Osmanlı saltanatının yıkılıp yerine Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması sırasında da Bediüzzaman cumhuriyet rejimini saltanat rejimine ve tek adam rejimine tercih ettiğini açıkça beyan etmiştir.

Halbuki Yeni Said’in ne ittihad-ı İslam ne de hilafet diye bir derdi yoktur. O, bunları siyasi bulduğu için, çalışma alanının dışına itmiştir. Bu yüzden Risale-i Nur düşünce çerçevesinde hilafete asli bir değer atfedilmemiştir. Bediüzzaman, Hz. Ali’nin (ra) hilafeti ile diğer üç halifenin hilafetini

42 Nursi, *İlk Dönem Eserleri*, 556.

43 Eygi’nin görüşleri için bkz. Mehmet Şevket Eygi, “Ümmet ve Başkanı”, 27 Eylül 2018 tarihinde erişildi. www.milligazete.com.tr/haber/1095263/ummet-ve-baskani; www.habervaktim.com/yazar/50152/ummet-ve-baskani.html.

44 II. Abdülhamid döneminin bugün de muhayyel bir hedef olarak düşünülmesi, ittihad-ı İslamcı bir anlayışın zihin kodlarının deşifresi bakımından önemlidir.

mukayese ettiğinde, diğerlerinin Hz. Ali'ye (ra) rüçhanîyetini, dünyevi bir makam olarak görmüş; Hz. Ali'nin (ra) ise diğerlerine rüçhanîyetini, manevi rüçhanîyet olarak⁴⁵ ifade etmiştir. Hatta Said Nursi, Hz. Hasan'ın (ra) yarım kalmış siyasî hilafetinin devamının, Risale-i Nur ile temsil edildiğini⁴⁶ söylemiştir. Yani siyasî hilafet yarım kalmış ve devam edememiştir. Ama kader Risale-i Nur ile manevi hilafeti devam ettirmiştir. Her iki örnekte de Bediüzzaman'daki hilafet anlayışı, ittihad-ı İslamcılık fikrindeki "kutsallaştırılan hilafet" kurumuyla benzeşmemektedir.⁴⁷

Görüldüğü gibi Yeni Said'in hilafeti, aslî bir unsur değil, sembolik bir değer ifade edilen bir değerdir. Eğer ittihad-ı İslamcıların ya da geçmiş beyan (fıkıh) kültürünün hilafetini savunsaydı, Said Nursi, Hz. Hasan (ra) sonrası, Emevî, Abbasî ve sonrası Osmanlı Hilafeti ile ilgili mutlaka bir metin bırakırdı.

2. 4. Dinin Siyasete Alet Edilebilme Riski

İttihad-ı İslamcılık fikrinin mutlaka bir coğrafi sınır ve devletler topluluğunu ifade ettiğini vurgulamıştık. Devlet yönetiminin siyasî mekanizmalarla yürüdüğünü dikkate aldığımızda, dinin buradaki fonksiyonu araç olmaktan öteye geçmeyecektir. Başka bir deyişle din, gücün ve iktidarın meşruiyet aracı olacaktır. Zira siyasî bir coğrafyayı tek bir çatı etrafında birleştirme siyaseti, mutlaka menfaat çatışmasını beraberinde getirmektedir.

Aynı dinî savunanlar bile kendi siyasetlerine dini alet edip yekdiğerinin hakkını ihlal ettiğinde gerekçeleri "birlik" olabilecektir. Söz gelimi her Müslüman ülkedeki siyasî iktidar, kendi iktidarlarının bekası için dinî kavramları araçsallaştırabilecektir. Bugün İslam ülkelerindeki iktidarlar muhaliflerini hep aynı amaçla, "ittihad" fikriyle bastırmakta ve hukuklarını ihlal edebilmektedirler.

Dinî bir terim olan "itaat" siyasîleşince, "devlete itaat" olarak kullanılacaktır. "Allah'ın ipine sınımsız sarılın" ayeti, "Devletin ipine sınımsız sarılın" biçiminde yorumlanıp, din, siyasete alet edilebilecektir.⁴⁸ Kur'anî bir terim olan "uhuvvet" ulus devlet arenasında "vatandaşlık" olarak görüldüğünde, her ülke kendi içindeki "vatandaş"larını "kardeş" olarak savunacak; öteki Müslüman devletlerin vatandaşlarını kardeş saymayacaktır. Görülmektedir ki bugünkü modern ulus devlet, "uhuvvet" kavramını beslememektedir. İttihad-ı İslam'ın, modern ulus devletler topluluğunda bir "uhuvvet"i nasıl inşa edeceği meçhuldür. Ortadoğu'daki modern ulus devletlerin kendi içindeki on yıllarca süren savaşlar düşünüldüğünde siyasî bir ittihad-ı İslam düşüncesi çelişkisi ortadadır.

Bediüzzaman'ın Yeni Said dönemindeki fikirleri düşünüldüğünde "ittihad-ı İslam" fikrinden çok öte fikirleri olduğu aşikardır. Bu fikirlerini sunduğu risalelerinin "ittihad-ı İslam" siyasetine

45 Manevi saltanatın maddi saltanata olan üstünlüğü için bkz. Risale-i Nur Enstitüsü, "Hazreti Ali", 27 Eylül 2018 tarihinde erişildi. www.rne.com.tr/portreler/hazreti-ali-598-661.

46 Nursi, Emirdağ Lahikası, 597.

47 Bazı ifadelerde, Hz. Hasan'ın (ra) hilafeti bırakması, övülmektedir. Örnek olarak bkz. Bediüzzaman Said Nursi, *Lem'alar* (İstanbul: Söz-Basım Yayın, 2012), 73. Muaviye ile anlaşılan Hz. Hasan'ın (ra) bu anlaşmasını Bediüzzaman, "muvakkat ve suri bir saltanattan" "saltanat-ı mânevîye"ye tayin biçiminde yorumlamıştır.

48 Dinî bazı kavramların, terimlerin, ayetlerin, araçsallaştırılmaları için bkz. Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, 263 vd.

alet edilmemesi gerektiğine dair tavsiyeleri,⁴⁹ genel olarak Risale-i Nur'un siyaset düşüncesini ve özelde de ittihad-ı İslam fikrine bakışını özetlemektedir.

2. 5. Oryantalizme Karşı Oksidentalizm mi?

"Batı'nın "Doğu"yu ön yargılı okuma biçimi olan Oryantalizm, sömürge dönemi ve sömürge sonrası dönemde, Doğu'nun Batı tarafından anlaşılmasına bir set teşkil etmiştir. Aynı şekilde Batı sömürgeciliğine karşı gelişen "Doğu tepkisi" Batı'ya karşı ya tamamen hayranlık duyan ve "mukallid bir Doğulu" tiplmesi oluşturdu; ya da Batı'ya karşı tamamen tepkisel düşünen, reaksiyoner ve Batı'nın ürettiği kavramlara karşı olmak üzere bir dizi kavram ve anlama arayışı doğmuştur. İşte buna "Oksidentalizm" diyoruz. Oksidentalizm de Doğu'nun Batı'yı anlamasının önüne bir set çekmiştir. Doğu toplumları da Batı'yı anlamakta güçlük çekmektedir. Bu, toplumlar arası etkileşimleri olumsuz yönde etkilemektedir.

İşte ittihad-ı İslam siyaseti, Batı'yı bir bütün olarak görüp Batı karşıtlığını körükleyen ve Batı karşıtlığı ile beslenen bir tür oksidentalist bir bakıştır. Bu bakışın Bediüzzaman'ın Eski Said eserlerinde kısmen karşılığı vardır. "Avrupa husumeti, devam etmeli..."⁵⁰ Ancak bu anlayışın da Yeni Said'de devam ettirilmediğini görmekteyiz. Papa'ya mektup yazması, "Hristiyan ruhanilerinin ehl-i necat olabileceğini söylemesi, dinsizliğe karşı hakiki Hristiyanlarla ittifak edilebileceğini söylemesi"⁵¹ ve "iki Avrupa" fikri, Bediüzzaman'ın risalelerindeki yeni fikirlerine örnek olarak verilebilir. Bu ifadeler risalelerin, devletlerin siyasetine tabi olmayan, tamamen bireylere hitap eden yönünü de ifade etmektedir. Bu da Bediüzzaman'ın oksidentalist olmadığını ve İslam'ın evrenselleşebilecek ilkeleri dünyaya ileten bir mesajcı olduğunu göstermektedir.

2. 6. Risale-i Nur, Siyaset Eksenli Değil, İman Eksenli Bir Fikirler Bütünüdür

Bediüzzaman, Yeni Said döneminde, siyasetten uzaklaşmış ve her türlü siyasi faaliyeti ilgi alanının dışına itmiştir. Şeytandan kaçır gibi siyasetten kaçan bir fikir sahibinin, ittihad-ı İslam siyasetini kabul etmesi düşünülemez.⁵² Bu yüzden Bediüzzaman, siyasetin tarafgirliklerinden kendisini korumuş ve imanî çalışmalarına siyaset çamuru bulaştırmamıştır.

Bu, tarafgirliksiz, siyasetler üstü, milletler/devletler üstü bir iman hareketinin doğmasına sebep olmuştur. Bundan dolayı ittihad-ı İslam fikri ise merkezine siyaseti almaktadır. Siyatsız bir ittihad-ı İslam fikri ise duygusal bir birlik anlayışına dönüşmektedir.

49 Nursi, *Emirdağ Lahikası*, 327. İttihad-ı İslam, hilafet ve saltanat konularının avam tarafından önem verilen bir konu olduğuna dair bkz. Bediüzzaman Said Nursi, *Sikke-i Tasdik-i Gaybi* (İstanbul: Söz-Basım Yayın, 2012), 20.

50 Nursi, *İlk Dönem Eserleri*, 333.

51 Bkz. Bediüzzaman Said Nursi, *Lem'alar* (İstanbul: Söz-Basım Yayın, 2012), 255.

52 Bkz. Bediüzzaman Said Nursi, *Tarihçe-i Hayat* (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2001), 85. "İslâmiyet güneşi yerdeki ışıklara âlet ve tabi olamaz. Ve âlet yapmak, İslâmiyetin kıymetini tenzil etmektir, büyük bir cinayettir."

İttihad-ı İslam siyasetinin amacı dünyevi başarıdır. Bu başarı için gerektiğinde, ilkeler de feda edilebilmektedir. Bu yüzden “düşmanın silahıyla silahlanmak”, düşmanın her türlü silahını mübah görme sonucunu doğurmaktadır. “İslam atom bombası”, “İslam tankı” gibi söylemler, her aracın ittifad-ı İslamcının elinde, amaç için mübah hale geldiğini göstermektedir.

Siyaset-i İslamiye, hakikat-ı İslamiye karşılaştırmasında, Bediüzzaman, hakikat-ı İslamiye’yi tercih etmiştir. Zira siyaset-i İslamiye, her zaman hakikat-ı İslamiye’ye uymamaktadır. Siyaset-i İslamiye, adalet ilkesini her zaman muhafaza edemeyebilir. Siyaset-i İslamiye’nin adaleti, bazen adalet-i izafiye olabilmektedir. Adalet-i izafiye ise çoğu kere zulmün adalet külahını giymiş hali olmaktadır. Bu konuda Bediüzzaman’ın duruşu adalet-i mahza yanında olmaktadır.

2. 7. Siyaset Kardeşliği ve Tarafgirlik Problemi

Mü’minler arasındaki ihtilaflar siyasî tarafgirlik probleminden dolayı, içinden çıkılmaz durumdadır. İttihad-ı İslam fikri ilk ortaya çıktığından itibaren günümüze kadar, tepkisel bir davranış kalıbı ortaya koyduğundan dolayı, mü’minler arasında körü körüne bir tarafgirliği kaçınılmazdır. Tarafgirlik, Batı karşıtı bir psikoloji olarak doğdu. Ancak mü’minler arasında da tarafgirlik bir silah şekline dönüşünce, mü’minler arasındaki ihtilaf kaçınılmaz bir şekilde gelişmiş oldu. Ve bu yüzden, mü’minler, küçük fikir farklılıkları yüzünden, aralarında dağlar kadar mesafe varmış gibi ihtilafa düşer oldu. Bu da ihtilafı körüklemiştir.

Bu yüzden Bediüzzaman, öncelikle, mü’minler arasındaki bu psikolojik ve ahlakî sorunlara dair çözümler ortaya koymuştur. “Câ-yı dikkat bir hâdis: Bir zaman, bu garazkârâne tarafgirlik neticesi olarak gördüm ki, mütedeyyin bir ehl-i ilim, fikr-i siyasîsine muhalif bir âlim-i salih, tekfir derecesinde tezyif etti. Ve kendi fikrinde olan bir münafığı, hürmetkârâne medhetti. İşte, siyasetin bu fena neticelerinden ürktüm,

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ وَالسِّيَاسَةِ⁵³ dedim, o zamandan beri hayat-ı siyasîyeden çekildim.”⁵⁴

“Hattâ, benim otuz seneden beri siyaseti terk ettiğime sebep, mübarek bir âlimin takip ettiği cereyanın tarafgirlik damarıyla, salih ve büyük bir âlimi onun fikrine muhalif olmasından tekfir derecesinde tahkir edip kendi fikrine muvafık meşhur ve müteceviz bir münafığı gayet medh ü sena etti. Ben de bütün ruhumla ürktüm. Demek tarafgirlik hissine siyasetçilik karışsa, böyle acip hatâlara sebebiyet veriyor diye أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ وَالسِّيَاسَةِ dedim, o zamandan beri siyaseti terk ettim.”⁵⁵

Sürekli ittifad-ı İslam’dan söz eden mü’minlerin/âlimlerin, kendi aralarındaki ihtilafları, tarafgirlikle daha da karmaşık hale getirmeleri karşısında Bediüzzaman’ın tavrı nettir. Böyle bir duruşu sergileyen birinin ittifad-ı İslam siyasetinden vazgeçmesi anlaşılır bir durumdur.

53 Şeytandan ve siyasetten Allah’a sığınırım.

54 Nursi, *Mektubat*, 380.

55 Nursi, *Tarihçe-i Hayat*, 451.

3. Risale-i Nur'da İttihad-ı İslam Yerine Geliştirilen/Kullanılan Kavramlar/İlkeler

Bediüzzaman, Yeni Said döneminde, ittihad-ı İslam kavramını üç yerde kullanmıştır: Birincisi Risale-i Nur'un ittihad-ı İslam siyasetine alet edilmemesi gerektiğine ilişkindir. Burada ittihad-ı İslam kavramı olumlanmıyor. Eğer Bediüzzaman ittihad-ı İslam fikrini ikinci döneminde de devam ettirseydi, kendi yazdığı eserlerin, bu fikre alet edilmesinden rahatsızlık duymazdı. Risalelerin, ittihad-ı İslam siyasetine alet edilmemesi gerektiğine dair olan ifade, Bediüzzaman'ın ikinci döneminde ittihad-ı İslam fikrinde olmadığını göstermektedir.

İkincisi "Cemahir-i Müttefika-i Amerika" gibi, Yeni Said eserlerinin, hiçbir yerinde benzeri olmayan bir öneridir. Amerika Birleşik Devletleri'nin, bir "Birleşik Devletler Topluluğu" olduğunu düşündüğümüzde, bu öneri, İslam ülkelerinin de bir tür birleşik devletler topluluğu altında bulunmaya çağrıdır. Yoksa ittihad-ı İslam siyasetini takip etseydi, risalelerin, ittihad-ı İslam siyasetine alet edilmemesine dair olan ikazı yapmazdı.

Tarihi şartları içerisinde değerlendirildiğinde, bu söz söylendiğinde Cumhuriyet henüz ilk on yıllarını yaşamakta; sömürgeleştirilmiş İslam toplumlarının bir kısmı henüz istiklaliyetlerine kavuşmamış; yeni Türkiye Cumhuriyet yönetimi de din ile ve İslam ülkeleri ile bağıni kopartmış bulunmaktadır. Bu öneriyi Bediüzzaman siyasetçilere yaparak onları İslam ülkeleri ile ilişki kurmaya teşvik etmektedir. Bu, Cumhuriyet yönetimine bu bağların tekrar ihya edilmesi anlamına gelmektedir.

Bediüzzaman'ın, siyasetçilere bu şekilde tavsiyelerde bulunması ittihad-ı İslam fikrine sahip olduğu anlamına gelmemektedir. Eğer Bediüzzaman bu siyasî düşüncüyü benimsemiş olsaydı, bu ifadelerin altını mutlaka doldururdu ve bununla ilgili risaleler yazardı. Bilakis ittihad-ı İslam düşüncesi yerine ihtilafın sebeplerine yoğunlaşmıştır.

Üçüncüsü Mehdin'in vazifelerinden olan hilafet-siyaset konusunda ortaya koyduğu tavidir. "O zâtın üçüncü vazifesi, hilâfet-i İslâmiyeyi ittihad-ı İslâma bina ederek, İsevî ruhanîleriyle ittifak edip din-i İslâma hizmet etmektir. Bu vazife, pek büyük bir saltanat ve kuvvet ve milyonlar fedakârlarla tatbik edilebilir. Birinci vazife, o iki vazifeden üç-dört derece daha ziyade kıymettardır. Fakat o ikinci, üçüncü vazifeler pek parlak ve çok geniş bir dairede ve şaşaalı bir tarzda olduğundan, umumun ve avâmın nazarında daha ehemmiyetli görünüyorlar."⁵⁶ Bu metinde Bediüzzaman, bu vazifenin avamca daha önemli olduğunu ama aslında birinci vazifenin yanında ikinci ve üçüncü derecede kaldığını ifade ediyor.

Öte yandan ihlas, kardeşlik, dünyevileşme, adalet, milliyetçilik ve Müslümanlarda gördüğü birçok ahlakî problemlerle ilgili de risaleler kaleme almıştır. Bu makalenin hacmini aşacağı için biz bunlardan örnek olarak sadece ihlas ve uhuvvet risalelerinde geçen bazı konu başlıklarının ittihad-ı İslam düşüncesine tercih edilmesine dair birkaç not zikredeceğiz.

56 Nursi, *Sikke-i Tasdik-i Gaybi*, 20.

3. 1. Yirminci Lem'a Çerçevesinde İhlas İlkeleri

20. Lem'a'da ittihad yerine "ittifak" kelimesi kullanılması, özellikle ittihad-ı İslam düşüncesinden uzaklaşıldığı anlamına geliyor. Risalede Müslümanlarda var olan enaniyet, nefisperestlik, bencillik, hased, kıskançlık, riyakârlık gibi ihtilafa yol açan hasletlerin, Müslümana yakışmadığı ve bunları terbiye etmesi gerektiği işlenmektedir. Bunların yerine, diğerkâmlık, hakperestlik, samimiyet, fedakârlık gibi imanî kavramların Müslüman olmayanların eline geçtiğini, başarı ve üstünlüğün bu gibi kavramlarla sağlandığı ifade edilmektedir.

Her bir ferdin diğer fertlerden farklılığını ifade eden meşrebinin farklı olması, ihtilafa sebep olmamalıdır. Bilakis farklılık, tanışmaya, fedakârlığa, kardeşliğe sebep olmalıdır. Müslümanların bu farklılıkları ihtilafa sebep olmamalı, bilakis farklılıklarla birlikte ittifak⁵⁷ edilebilmelidir. Burada önemli olan nokta bu sayılan fedakârlık, tanışma, ittifak, hakperestlik, diğerkâmlık, samimiyet gibi kavramların ihlas ile ilişkilendirilmesidir. İhlas kelimesi özellikle bu risalede anlam genişliğine uğrayarak sadece Allah rızası anlamına gelmiyor; samimiyet, hakperestlik, fedakârlık gibi kavramlar ihlasın anlamları içine alınmıştır.

Bundan dolayı samimiyeti, hakperestliği, fedakârlığı eksik olan toplulukların siyasette özellikle de ittihad-ı İslam siyasetinde İslam adına çok fazla başarılı olamayacakları ortadadır. Hatta kimi İslamcıların, İslam siyaseti uğruna ibadetlerde tekasül göstermesi de İslami ilkeler bakımından kabul edilebilecek bir durum değildir. Bunları gören Bediüzzaman'ın, siyaseti ve ittihad-ı İslam siyasetini bırakıp bu konulara eğilmesi bilerek tercih ettiği bir durumdur. Ve bu da ittihad-ı İslam davasından vazgeçtiğinin bir göstergesidir.

Yine bu risale çerçevesinden bakıldığında, ikinci sebepte, makro ilişkiler ve devlet düzeni ile ilgili değil, birebir fertle ilgili ve cemaatlerle ilgili öneriler vardır. Fert-cemaat ilişkisinde ihtilafa sebep olanları müsbet harekete davet etmektedir.⁵⁸

3. 2. Yirmi Üçüncü Mektup Çerçevesinde Kardeşlik Düsturları

Bu risalede de ittihad-ı İslam gibi siyasî bir kavram değil, "vahdet", "tevhid" gibi imanî terminolojide geçen kavramlar kullanılmaktadır. Burada da ittihad-ı İslam terkiibinden kaçınılması bilinçli bir tercihtir. Ve bu da Yeni Said'in ittihad-ı İslam düşüncesinden vazgeçtiğini gösteren sebepler arasında zikredilmelidir.

Bu risalede mü'minlerde "nifâk ve şikak, kin ve adâvete sebebiyet veren tarafgîrlilik ve inâd ve hased" ve "gybet" gibi kötü hasletlerin ihtilafı, çatışmayı, düşmanlığı körüklediği ifade edilmektedir. Son yüzyıllık İslam dünyasında mü'minler arasındaki her türlü fikir ayrılığını, düşmanlığa

57 İttihad-ı İslam fikrinin ve ittifak kelimesinin kavramsal çalışması yapılmadan karşılaştırma yapılarak, ittihad-ı İslam fikrinin doğru bir veri olarak alınmasındaki yanlışlığa bir örnek olarak bkz. Nuri Çakır, "İttihad-ı İslama Dair Sorular", *Köprü* 108 (2009).

58 Nursi, *Lem'alar*, 256.

çevirerek kolay bir şekilde “tekfirciliğe” düşmek, bol miktarda “hain” ve “iç düşman” üretmek daha çok mü’minlerde görünüyor. Buna rağmen mü’minlerin kendi aralarındaki sorunların kökenlerini sürekli dışarıda aramaları tedaviyi güçleştirip sorunu derinleştirmiştir.

Mü’minlerde bu tür kötü huylar varken ve bunlar bir mü’min için temel meseleler iken, Bediüzzaman’ın, Yeni Said döneminde, bunlar yokmuş gibi davranıp, Müslümanları ittihad-ı İslam hayali için uğraşması beklenemezdi. O, zaten Eski Said döneminde bu amaç için çok uğraştığını ve bunun neticesiz bir çaba olduğunu söylemiştir. Bu yüzden o Yeni Said döneminde mü’minlerdeki bu kötü huyların tedavisi için mesaisini teksif etmiştir.

Bunun için Bediüzzaman “adalet”, “hak” ve “hakikat”, “insaniyet-i kübra olan İslamiyet”, hikmet”, “akıl”, “kalb”, “vicdan”, “milliyet” gibi kavramları referans vermektedir. Bu, sırf “fıkıh” eksenli bir toplum oluşturmak isteyenler için anlaşılması zor bir yöntem olsa da Bediüzzaman fikhın dışında akıl, vicdan, milliyet, hikmet, adalet ve insaniyet gibi evrensel değerleri çözümün bir parçası olarak kabul etmektedir.

Şu ifadeler Müslümanlar arasındaki birlik fikrini, imanî ve tevhidî bir temele oturtuyor. “Tevhid-i imanî, elbette tevhid-i kulûbu ister. Ve vahdet-i itikad dahi, vahdet-i içtimaiyeyi iktiza eder. Evet, inkâr edemezsin ki, sen bir adamla beraber bir taburda bulunmakla, o adama karşı dostâne bir rabîta anlarsın; ve bir kumandanın emri altında beraber bulunduğunuzdan, arkadaşâne bir alâka telâkki edersin. Ve bir memlekette beraber bulunmakla, uhuvvetkârâne bir münasebet hissedersin. Halbuki, imanın verdiği nur ve şuurla ve sana gösterdiği ve bildirdiği esmâ-i İllâhiye adedince vahdet alâkaları ve ittifak rabîtaları ve uhuvvet münasebetleri var.”⁵⁹

Metinde geçen ve birliği ifade eden kavramlara dikkat edilirse, dünyevi değil, iman ve tevhid eksenli bir birlik fikrinin bizlere sunulduğu görülecektir. Bu bakışın sonucu olarak toplumsal barış (tevhid-i kulub, vahdet-i içtimaiye) tesis edilmiş olacaktır. Toplumsal barış Bediüzzaman’ın müsbet hareket düsturuna paralel bir bakıştır. Bu yüzden dahilde cihada izin verilmemiştir.

Kur’an’ın dört esasından birisi olan ibadet ve adalet, İslam toplumunda erozyona uğradığı için Bediüzzaman, risalelerinde birçok yerde bunlardan söz etmektedir. Uhuvvet risalesinde de mü’minin mü’min ile ilişkisinde adalet ve ahlak ilkeleri dikkatimize sunulmuştur.

20. Lem’a’daki ve 22. Mektup’taki ölçüleri ve kavramları “güç elde etmek”, “düşmanın silahıyla silahlanmak”, “düşmana üstün gelmek için, düşmanın kullandığı yöntemleri kullanmak” gibi “ittihad-ı İslam siyaseti”nin kavramları ve söylemleriyle karşılaştığımızda aradaki fark daha iyi anlaşılacaktır.

59 Nursi, *Mektubat*, 375.

Sonuç

Said Nursi'nin ittihad-ı İslam fikrini savunduğunu ileri sürenler, Nursi'nin iki (veya üç) hayat döneminin olduğunu ve bunlar arasında fark olduğunu göz ardı etmektedir. Zira eski bazı İslam mütefekkirleri gibi Nursi'nin de canlı ve dinamik bir İslam düşünce hayatı vardır. Fikrini sürekli geliştirmekte ve sürekli bir biçimde manevi terakki geçirmektedir. Bu terakki sürecinde geldiği her merhale ve hayat mertebesi elbette ki önceki yaşayış mertebesinden daha ileri bir derecedir. Bu durum kaçınılmaz bir şekilde, her bir sonraki Said'in, önceki Said'i beğenmeyeceği ve öncekini yanlışlayacağı sonucunu doğurmaktadır. İttihad-ı İslam düşüncesi bakımından da böyle olmuştur.

Said Nursi, ittihad-ı İslam'ı savunan Eski Said'i geride bırakırken, onun ittihad-ı İslam'a dair fikrini de geride bırakmıştır. Ve yeni hayatında artık ittihad-ı İslam'a ve onun siyasetine dair bir fikir ileri sürmemektedir. Bunun yerine ihtilafa sebep olan konuları, ahlakî problemleri, ihlasa aykırı durumları, İslam kardeşliğine dair hususları ortaya çıkarıp onları gündemde tutmak istemiştir.

Daha temel imanî ve ahlakî konuları ele alan Bediüzzaman, Müslümanların iman, ahlak ve ihtilaf problemlerine dikkat çekip bunlarla ilgili risaleler yazmıştır. Risalelerin genel olarak birçoğu imanî konuları işlemektedir. *Hutbe-i Şamiye*'de geçen Müslümanların genel problemleri, Uhuvvet risalesindekilerle birlikte değerlendirildiğinde ittihad-ı İslam fikrinden ziyade, Müslümanların yapması gereken ahlakî vazifeler olduğu ortadadır.

Öte yandan Bediüzzaman yüzyıllarca süren bir tekke-mektep-medrese ihtilafına dikkat çekmektedir. Ve bu yüzden kendi vazifesinin bu üçlünün ittihadı olduğunu beyan etmektedir.⁶⁰ Burada da ittihad fikri vardır. Ancak buradaki ittihad, siyasî bir ittihad değil, tekke-medrese-mektep üçlüsünün ve meşreplerin ittihadıdır. İttihad, hedefte/gayede ve maksatta birlik olmalıdır. Vesilelerde, yöntemlerde, meşreplerde ittihad mümkün olmadığı gibi, ittihad zorlamak da istibdada yol açar. Tekke de medrese de mektep de vesiledir.

İttihad-ı fikri'nin, istibdad-ı ilmiye sebep olduğuna dair "Her bir alim, kendi fikrini herkese kabul ettirmekle, taklit yolunu açmak ve taharri-i hakikatin yolunu seddetmekle bir nevi istibdad-ı ilmiye yapıyor." Bediüzzaman hayatının her devrinde, istibdada karşı çıkmış ve istibdada asla meşru görmemiştir.

İttihad-ı İslam, bir tür ittihad-ı fikriyi de beraberinde getirdiği için istibdada yol açmaktadır. Zira birçok ittihad-ı İslamcının ittihadından anladığı herkesin aynı fikirde olmasıdır. Hatta bir çok

60 "İkinci madde. Maarif-i İslamiye ordusunun fırkaları olan ehl-i medrese ve ehl-i tekke ve ehl-i mektebe ifrat ve tefrit ile birbirini tadelil ve teçhil ile hasıl ve ahlak-ı islamiyeyi esasiyle sarsan ve aheng-i terakkiyi ihlal eden tebayün-i efkarları ve tehalüf-i meşrepleri izale ve efkarı tevhididir." İsmail Kara, *Türkiyede İslamcılık Düşüncesi 2*, 984.

kişi Said Nursi'nin "İttihad, imtizaç-ı efkardır" sözünü "İttihad, ittihad-ı efkardır" biçiminde anlamaktadır. Yani, bu ifadelerden farklı fikirlerin mezci ve imtizacı anlaşılması gerekirken, farklı fikirlere sahip olmak kötü görülerek, herkesin aynı şekilde düşünülmesi hayal edilmiş ve cümle müstebitliğe müsait bir cümle olarak kullanılagelmiştir.

Öte yandan Müslüman cemaatlerde farklılığa tahammül etmeyen ne kadar ittihad-ı İslam savunucusu varsa o kadar da ihtilaf edenler vardır. İttihad-ı İslam fikriyle yola çıkan cemaatler zamanla ihtilafa yol açmıştır. Bunun en önemli sebebi her ittihad fikriyle yola çıkan aslında herkesin kendi şemsiyesi altında ittihad etmesini istemektedir. En küçük gruptan en büyük gruba kadar ittihad-ı İslam'ı savunmayan hiçbir İslam cemaati bulunmamaktadır. Ancak en küçük grup dahi ittihadın merkezinin kendi cemaatleri olduğunu göstermektedir. Bu şekildeki düşünce başlı başına ihtilafın sebebidir. Bu yüzden Bediüzzaman'ın Uhuvvet risalesi iyi tahlil edilmelidir.

Bunun en önemli sebebi ulus devletin monist, tekçi ve üniter söyleminin birçok Müslümanda monist düşüncüyü tetiklemesidir. Oysaki Asr-ı Saadetten günümüze yazılan yüz binlerce eser ve eser sahibinin farklı düşüncelere sahip olması, İslam'da çoğulcu düşünce yapısının esas olduğunu ortaya koymaktadır.

Son söz, farklı insanların, farklı fikirlerin varlığı, farklı düşünmeyi gerektirir. Kâinata esas olan, farklılık içindeki ahenktir. Eğer farklılık içinde ahengi bulabilirsek bu ahenk ittifağın ta kendisidir.

وَكُلُّ إِلَىٰ ذَٰكَ الْجَمَالِ يُشِيرُ عِبَارَاتُنَا شَتَّىٰ وَحُسْنُكَ وَاحِدٌ

Yani, "İbarelerimiz ayrı ayrı ise de, Senin hüsnün birdir. İbarelerimizin hepsinin farklılığı, Senin o hüsnüne işaret ediyorlar."

Kaynakça

1. Canlı, Cemalettin ve Beysülen, Yusuf Kenan. *Zaman İçinde Bediüzzaman*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
2. Çakır, Nuri. "İttihad-ı İslama Dair Sorular". *Köprü* 108 (2009).
3. Çelebi, Abdulvedud. "Hutbe-i Şamiye Işığında İslam Birliği". *Uluslararası Bediüzzaman Sempozyumu*. 3. İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1996.
4. Çelik, Hüseyin. "Bediüzzaman Said Nursi ve İttihad-ı İslam Mefkuresi". *Uluslararası Bediüzzaman Sempozyumu*. 3. İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1996.
5. Çelik, Mehmet. "II. Meşrutiyet Döneminde Çıkan İslamcı Dergilerin Tematik İncelenmesi (1908-1904) Cilt 2". Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, 1998.
6. Çiftkaya, Murat. "Sekülerizasyonun Üç Halkası: Benlik, Tabiat ve Devlet". *Köprü* 58 (1997): 60-72.
7. Davutoğlu, Ahmet. "Bediüzzaman ve 20. Yüzyılda İslam Dünyasının Siyaseti". *Uluslararası Bediüzzaman Sempozyumu*. 3. İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1996.
8. Gündoğdu, Mehmet Ali. "İttihâd-ı İslam İdeolojisinin Türk Edebiyatına Yansıması (1839-1908)". Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, 2016.
9. Kara, İsmail. *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi 2*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2017.
10. Nazlı, Ahmet. "İttihad-ı İslamcılığın Doğuşu ve Risale-i Nur'da İttihad-ı İslam (1)", *Köprü* 140 (2018): 5-28.
11. Nursi, Bediüzzaman Said. *Emirdağ Lahikası*. İstanbul: Söz-Basım Yayın, 2012.
12. ____. *İlk Dönem Eserleri*. İstanbul: Söz-Basım Yayın, 2012.
13. ____. *Mektubat*. İstanbul: Söz-Basım Yayın, 2012.
14. ____. *Muhakemat*. İstanbul: Söz-Basım Yayın, 2012.
15. ____. *Sikke-i Tasdik-i Gaybi*. İstanbul: Söz-Basım Yayın, 2012.
16. ____. *Sözler*. İstanbul: Söz-Basım Yayın, 2012.
17. ____. *Şualar*. İstanbul: Söz-Basım Yayın, 2012.
18. ____. *Tarihçe-i Hayat*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2001.
19. Ömer Faruk Akün, "Hoca Tahsin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18: 198-206. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
20. Özervarlı, Mehmet Said. "Muhammed Abduh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30: 482-487. Ankara: TDV Yayınları, 2005.

21. Rıza, Reşid ve Karaman, Hayrettin. *Gerçek İslamda Birlik*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
22. Risale-i Nur Enstitüsü, "Hazreti Ali", 27 Eylül 2018 tarihinde erişildi. www.rne.com.tr/portreler/hazreti-ali-598-661.
23. Türköne, Mümtaz'er. *Siyasi İdeoloji Olarak İslâmıcılığın Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
24. Uçman, Abdullah. "Ali Suavi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2: 445-448. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
25. Vahdeti, Derviş. *Volkan Gazetesi: 1908-1909*. haz. M. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: İz Yayınları, 1992.